

*System międzynarodowy jako poziom analizy w nauce
o stosunkach międzynarodowych*

JACEK CZAPUTOWICZ

Zagadnienie poziomu analizy należy do kluczowych kwestii budujących tożsamość nauki o stosunkach międzynarodowych. Pojawiło się ono w latach 1950. jako element szerszego podejścia behawioralnego, postulującego wprowadzenie ściślejszego rygoru naukowego do nauk społecznych, w przeciwieństwie do tzw. podejścia tradycyjnego, pozostającego pod wpływem prawa i historii. Kwestia poziomu analizy dotyczy może epistemologii i metodologii, innymi słowy pytania, jak studiować stosunki międzynarodowe, różnych podejść do wiedzy i relatywnego potencjału czynników wyjaśniających, lub też ontologii, czyli różnych typów bytów istniejących w systemie międzynarodowym, które są przedmiotem badania¹.

Niniejszy artykuł poświęcony jest systemowi międzynarodowemu jako poziomowi analizy w stosunkach międzynarodowych. W pierwszej części przedstawione zostaną zagadnienia zaliczane do różnych poziomów analizy. Dokonane zostanie nawiązanie do pionierskich w tym zakresie prac Kennetha Waltza i J. Davida Singera. W części drugiej omówione zostaną podejścia systemowe w ramach teorii realistycznych, uwzględniające oddziaływanie czynników materialnych. Punktem wyjścia będzie definicja systemu międzynarodowego Mortona Kaplana, oraz koncepcja struktury systemu międzynarodowego Kennetha Waltza. W części trzeciej zostanie przedstawione rozumienie systemu międzynarodowego w podejściach konstruktywistycznych, które przypisują szczególne znaczenie czynnikom ideacyjnym. Punktem odniesienia będą w tym wypadku poglądy na temat struktury systemu międzynarodowego Alexandra Wendta.

Poziomy analizy

Pojęcie „poziom analizy” wprowadził do nauki o stosunkach międzynarodowych Kenneth N. Waltz w swojej dysertacji doktorskiej, opublikowanej w 1959 r. pt. *Man, the State and War*². Badacz zmierzył się z pytaniem, które zadał już August Comte, mianowicie jak jednostka może być zarazem przyczyną i rezultatem oddziaływania społeczeństwa³.

Analizując klasyczną literaturę na temat przyczyn wojen Waltz dostrzegł, że

przyczyny te ogniskowały się wokół trzech „obrazów”, czy też poziomów: 1) jednostki ludzkiej i natury człowieka, zwłaszcza decyzji przywódców państw, 2) państwa, jego usytuowania i kultury politycznej, oraz 3) systemu międzynarodowego i upozycjonowania państw w stosunku do siebie. Wszystkie trzy poziomy są częścią natury i wszystkie – człowiek, państwo i system państw – są potrzebne dla zrozumienia stosunków międzynarodowych. Wybór tylko jednego z nich, prowadzi do pominięcia wglądu w nie ze strony innych⁴. Polityka zagraniczna znajduje się pod wpływem procesów systemowych, wewnątrzpaństwowych procesów decyzyjnych oraz decyzji przywódców państw. Analogiczny problem w ekonomii dotyczy relacji między analizą mikro, czyli koncentracją na jednym przedsiębiorstwie, a analizą makro, dotyczącą interakcji między przedsiębiorstwami⁵.

W głośnym esej *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis* by Kenneth N. Waltz J. David Singer twierdził, że badacze stosunków międzynarodowych w sposób niewystarczający uwzględniali oddziaływanie na poziomie systemu. Singer dowodził, że polityka międzynarodowa jest rezultatem interakcji toczących się na różnych poziomach: 1) między jednostkami, zwłaszcza decydentami, 2) państwami, gdzie ważny jest wewnętrzny proces decyzyjny oraz 3) na poziomie systemu międzynarodowego, który należy analizować jako odrębną całość. Badacz wskazał na słabości wyjaśnienia stosunków międzynarodowych zarówno na poziomie państwa, jak i systemu międzynarodowego. Te pierwsze kładą nadmierny akcent na różnice występujące między państwami, a nie doceniają wpływu struktury systemu międzynarodowego na ich zachowanie. Te drugie przyjmują z kolei, że państwa są bardziej homogeniczne niż w rzeczywistości oraz przeceniają wpływ struktury systemu na ich zachowanie. Występuje tu analogia do systemów odwzorowania świata na mapie – cylindrycznego i biegunowego, które przeceniają jedną cechę świata – dystans lub kierunek – a niedoceniają drugiej. Oba rodzaje wyjaśnień trudno połączyć, a dane zebrane na jednym poziomie nie kumulują się z danymi zebranymi na poziomie drugim⁶.

Zdaniem Singera poziom państwa, dominujące podejście w analizie stosunków międzynarodowych na zachodzie, umożliwia uwzględnienie zróżnicowania aktorów, a analiza ich zachowania – porównania i generalizacje na temat funkcjonowania systemu. Jednak jedynie poziom systemu daje możliwość badania całości stosunków międzynarodowych, interakcji w ramach systemu i jego środowiska, powstawania, trwania i zmiany określonych konfiguracji potęgi i koalicji oraz norm i instytucji politycznych. Badacze mają jednak skłonność do przeceniania wpływu struktury systemu międzynarodowego na zachowanie państw, pozbawienie państwa autonomii i mocy sprawczej oraz nie przywiązywanie znaczenia do szczegółu⁷.

Podobnie Peter Gourevitch twierdził, że większość badaczy stosunków międzynarodowych analizuje relacje przyczynowe jako biegnące od państw, do systemu międzynarodowego. Tymczasem system międzynarodowy nie jest jedynie konsekwencją oddziaływania polityki wewnętrznej, lecz także jej przyczyną. Stosunki gospodarcze i presja wojskowa wpływają ograniczająco na zachowanie państw. Stosunki międzynarodowe i polityka wewnętrzna są powiązane ze sobą i powinny być analizowane jako jedna całość⁸.

Jakie zagadnienia należą do poszczególnych poziomów analizy? Współcześnie utrzymuje się, że poziom pierwszy, czyli jednostki ludzkiej, dotyczy takich kwestii jak: osobowości i przekonania przywódców, system wartości, natura człowieka, kalkulacje środki/cele, procesy grupowe oraz inne czynniki odnoszące się do indywidualnego i grupowego procesu podejmowania decyzji. Badacze koncentrujący się na poziomie jednostki analizują np. zależności między obrazem rzeczywistości, przekonaniami i typami osobowości decydentów oraz prowadzoną przez nich polityką zagraniczną.

Poziom drugi, czyli państwa, obejmuje takie zagadnienia jak: ustrój polityczny i struktura rządu, stabilność władzy, poziom rozwoju gospodarczego, interesy i przetargi biurokratyczne, procedury decyzyjne, zasoby naturalne i kultura narodowa. Gdy powyższe czynniki są opisowe, dotyczą poziomu drugiego, gdy są one interaktywne i dystrybutywne - poziomu trzeciego. Badacze twierdzą, że różnice między państwami decydują o ich zachowaniu względem siebie. Niektóre teorie utrzymują przykład, że państwa autorytarne są agresywne, a państwa demokratyczne – pokojowe⁹.

Poziom trzeci, czyli systemu międzynarodowego, umiejscawia przyczyny zjawisk na scenie międzynarodowej w takich cechach struktury jak anarchia, biegunowość, równowaga sił, dylemat bezpieczeństwa, stosunek między siłami ofensywnymi i defensywnymi, relacje centrum – peryferie, międzynarodowe siły rynkowe, instytucje międzynarodowe, aktorzy transnarodowi oraz normy i zasady obowiązujące w społeczności międzynarodowej. Badacze analizują m.in. relacje między strukturą systemu międzynarodowego i rodzajem sojuszy, a prawdopodobieństwem i ilością wojen. Do poziomu systemu należą także zagadnienia poziomu pierwszego i drugiego, jeżeli dotyczą rozkładu w systemie międzynarodowym. Np. posiadanie zasobów naturalnych przez państwa to poziom drugi, natomiast rozkład zasobów między mocarstwami, który skutkuje określonym zachowaniem, to poziom trzeci¹⁰.

Stosunki międzynarodowe analizowali z perspektywy różnych poziomów filozofowie polityki międzynarodowej, chociaż nie używali tego pojęcia. Niccolò Machiavelli upatrywał mechanizmów rządzących stosunkami międzynarodowymi w naturze ludzkiej i cechach przywódcy (poziom jednostki). Jan Jakub

Rousseau koncentrował się na społeczeństwie i jego ustrojowej charakterystyce (poziom państwa). Tomasz Hobbes dostrzegał wpływ anarchicznego stanu natury zachowania podmiotów (poziom systemu). Podobnie Tukidydes umiejscawiał zmienne przyczynowe na poziomie systemu twierdząc, że prawdziwą przyczyną wojny peloponeskiej był wzrost potęgi Aten i strach jaki wywołało to w Sparcie¹¹.

Przyczyny wojen z perspektywy poziomów analizy możemy zobrazować na przykładzie wojny prowadzonej w latach 1990. w byłej Jugosławii. Z perspektywy poziomu jednostki wojna ta była wynikiem decyzji serbskiego przywódcy Slobodana Miloševića, uwarunkowanej jego wolą i osobistymi interesami. Z perspektywy poziomu państwa był nią niedemokratyczny ustroj i nacjonalizm Serbów. Z perspektywy poziomu systemu były nią zmiany struktury systemu międzynarodowego, takie jak dezintegracja Federacji Jugosłowiańskiej, rozpad systemu dwubiegunowego oraz słabość instytucji międzynarodowych w zakresie zapewniania pokoju.

System międzynarodowy w ujęciu realizmu – struktura materialna

W naukach społecznych toczy się debata na temat przydatności podejść atomistycznego, indywidualistycznego i systemowego do badań stosunków międzynarodowych. Pierwsze z nich, stosowane z powodzeniem w naukach naturalnych, wymaga podziału przedmiotu badania na części składowe zgodnie z logiką, że poznanie funkcjonowania poszczególnych części daje wiedzę o całości. Podejście to ogranicza się do wyjaśniania wydarzeń politycznych poprzez atrybuty aktorów, niejako „od środka na zewnątrz”, a pomija interakcje. Metodologiczny indywidualizm głosi z kolei, że wyjaśnienie zjawisk społecznych dostarczają zarówno właściwości, jak i interakcje podmiotów. Interesy i potencjalne zachowania innych państw stają się elementem kalkulacji w procesie decyzyjnym. Podejście systemowe odrzuca metodologiczny indywidualizm uznając, że struktura wpływa na zachowanie części, a całość jest czymś więcej niż sumą tworzących ją elementów¹². Zakłada, że państwa są pod wpływem procesów toczonych na poziomie systemu międzynarodowego oraz materialnego i kulturowego środowiska¹³.

Pojęcie „system” oznacza w ujęciu cybernetycznym zbiór elementów, które wchodzi ze sobą w interakcje. W ramach systemu występują co najmniej dwa poziomy: elementy systemu i jego struktura. Pojęcie systemu może odnosić się do procesu, gdy dotyczy interakcji między państwami, lub struktury, gdy dotyczy oddziaływania instytucji na poziomie systemu (np. ONZ)¹⁴.

4 Przykładem podejścia systemowego jest analiza stosunków międzyarodo-

wych Mortona Kaplana. Badacz wyodrębnił zmienne niezależne, zależne oraz interweniujące, jak np. zasady zachowania państw, transformacji systemu oraz poziom zdolności (gospodarka, zbrojenia, technologia, *Et c.*). Następnie zbudował sześć heurystycznych modeli systemu międzynarodowego: system równowagi sił, system dwubiegunowy w wariacie luźnym i ścisłym, system uniwersalny, system hierarchiczny oraz – najmniej zintegrowany – system jednostronnego weta. Dwa pierwsze występowały w rzeczywistości, pozostałe były konstrukcją teoretyczną. Kaplan wskazywał, że każdy z tych systemów charakteryzuje się innym wzorcem zachowań. Na przykład w systemie równowagi sił państwa będą wykorzystywać każdą okazję do zwiększenia swojej siły, negocjować, występować przeciwko hegemonii oraz wymuszać przestrzeganie obowiązujących zasad¹⁵.

Stanley Hoffmann zarzucił Kaplanowi przypisywanie systemom mocy sprawczej w zakresie narzucania aktorom ich roli, tworzenia potrzeb i określania celów, a nie uwzględnianie zróżnicowania państw i czynników wewnętrznych¹⁶. Kenneth Waltz głosił z kolei, że „w polityce międzynarodowej brak [jest] wyraźnego ładu i hierarchicznego uporządkowania, które uzasadniałoby zastosowanie ogólnego podejścia systemowego”¹⁷. Krytykował Kaplana za próbę wyjaśnienia zachowania państw poprzez pryzmat procesu decyzyjnego i zasad, którymi się kierują oraz nadmierną koncentrację na funkcjach i procesach, zamiast na strukturze systemu. Waltz określił podejście systemowe Kaplana mianem redukcyjnego ze względu na uznanie, że przestrzeganie określonych reguł działania zależy od charakteru państw, czyli atrybutów elementu systemu, a więc czynnika umiejscowionego na drugim poziomie¹⁸.

Teorie redukcyjnewyjaśniają zjawiska jako wypadkową działań uwarunkowanych cechami wewnętrznymi państw. Podejście to jest powszechne w politologii, gdzie systemy postrzegane są jako wzajemnie oddziałujące na siebie w procesie interakcyjności. Teorie systemowe umiejscawiają przyczyny zjawisk na poziomie systemu i traktującego strukturę jako czynnik umożliwiający, a zarazem ograniczający działanie aktorów. System i jego elementy postrzegane są jako różne typy zmiennych wyjaśniających (epistemologia) lub odrębne i jakościowo różne byty będące przedmiotem analizy (ontologia)¹⁹.

Waltz dowodził, że błędem jest wyjaśnianie zjawisk na scenie międzynarodowej poprzez atrybuty państw, takie jak ustrój czy ideologia. Na zachowanie państw wpływa ich upozycjonowanie w strukturze systemu międzynarodowego, która określa warunki funkcjonowania państw, zmusza państwa do podobnego zachowania wynagradzając jedne działania, a karząc inne. Państwa, które stosują się do warunków narzuconych przez strukturę częściej osiągają sukces i zajmują pocześniejsze miejsca w hierarchii państw. Państwa stosują politykę siły nie

dlatego, że są autorytarne, lecz dlatego, że jest to imperatyw polityki międzynarodowej w systemie anarchicznym.

Na poziomie państwa należy szukać wyjaśnień dlaczego poszczególne państwa zachowują się w polityce zagranicznej inaczej, mimo podobnego umiejscowienia w systemie. Na poziomie systemu znajdują się przyczyny dlaczego poszczególne państwa zachowują się w podobnie, mimo różnic między nimi w zakresie funkcjonowania wewnętrznego, np. między państwami demokratycznymi i autorytarnymi. Oddziaływanie struktury systemu międzynarodowego było przyczyną podobnego zachowania Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego w okresie zimnej wojny; oba mocarstwa dążyły do zwiększenia swojej siły militarnej, rywalizowały o wpływy w świecie, prowadziły wojny w Wietnamie i Afganistanie²⁰.

Struktura systemu międzynarodowego jest określona przez zasadę organizującą (hierarchia lub anarchia), specyfikę funkcji (zróznicowanie bądź podobieństwo funkcjonalne) oraz rozkład siły w systemie. Struktura oddziałuje na elementy analogicznie do pola sił w fizyce, gdzie interakcje wewnątrz pola mają inne właściwości od interakcji poza polem. Znając strukturę systemu i ułożenie aktorów względem siebie możemy przewidzieć ich zachowanie na arenie międzynarodowej²¹.

W strukturze hierarchicznej możliwa jest specjalizacja oraz podział zadań między elementy, co nie jest możliwe w strukturze anarchicznej. Im struktura jest bardziej zhierarchizowana, tym większa dyferencjacja funkcji, im bardziej anarchiczna, tym większe podobieństwo funkcji. Ponieważ system międzynarodowy jest anarchiczny, wszystkie państwa pełnią takie same funkcje - zapewnienia bezpieczeństwa i pomyślności obywateli. Anarchia systemu międzynarodowego umożliwia zachodzenie pewnych zjawisk, lecz sama nie jest niezależną zmienną przyczynową²².

Suwerenne państwa są podobne pod względem funkcjonalnym co oznacza, że chcą realizować wszystkie uprawnienia wynikające z samostanowienia, czyli wszystkie zadania państwa²³. Zróznicowanie funkcjonalne jest czymś innym od pełnionej roli w systemie międzynarodowym, związanej z pozycją mocarstwową. Rozkład sił w systemie wywołuje określone zachowanie, decyduje o tym, że jedne państwa dążą do hegemonii, inne do równowagi sił, a jeszcze inne stosują politykę przyłączania się do silniejszego.

Krytycy koncepcji Waltza twierdzą, że jest ona statyczna i nie uwzględnia w sposób wystarczający atrybutów i interakcji między państwami. Czynniki te w sposób pełniejszy uwzględnia realizm neoklasyczny, który głosi, że cele i działania państw zależą od ich potęgi i kontroli sprawowanej nad społeczeń-

stwem, ambicji przywódców i ideologii. Władza państwa nad społeczeństwem umożliwia mobilizację narodowych zasobów na rzecz prowadzenia polityki zagranicznej. Państwa o podobnej potędze, lecz innej strukturze mogą inaczej postępować w polityce zagranicznej. Czynniki umiejscowione na poziomie państwawadecydują o tym, że jedne państwa są rewizjonistyczne i dążą do rozszerzania swoich wpływów, natomiast inne opowiadają się za *status quo* i dążą do obrony swego stanu posiadania²⁴.

Możemy zadać pytanie, czy polityka zagraniczna Polski po 1989 r. zdeterminowana była przez czynniki umiejscowione na poziomie systemu międzynarodowego, czy też na poziomie państwa. Przez długi czas po 1989 r. Polska utrzymywała ścisły sojusz ze Stanami Zjednoczonymi bez względu na to jaka partia była u władzy. W ostatnim okresie nastąpiła zmiana polskiej polityki zagranicznej – zbliżenie z Niemcami zastąpiło ścisły sojusz z USA. Zmiana ta może być wyjaśniona oddziaływaniem czynników umiejscowionych na poziomie państwa, chęcią odróżnienia się rządu Platformy Obywatelskiej od polityki Prawa i Sprawiedliwości, sympatiami osobistymi liderów, *etc.*, lub też czynnikami na poziomie systemu międzynarodowego, zwłaszcza zmianą polityki i spadkiem zaangażowania Stanów Zjednoczonych w Europie.

Szkoła angielska zajmuje stanowisko pośrednie między realizmem strukturalnym, a konstruktywizmem. Badacze należący do jej kręgu kwestionują rolę struktury jako jedynego czynnika oddziałującego na poziomie systemu i postulują pełniejsze uwzględnienie interakcji między państwami. Zdaniem Barry'ego Buzana zdolność do interakcji określa rozwój technologii oraz podzielane normy i instytucje. Nowe technologie w dziedzinie transportu i komunikacji zmieniły charakter oraz jakość interakcji podmiotów w ramach systemu. Z kolei podzielane normy i wartości są podstawą instytucji, które ułatwiają interakcje. Poziom interakcji zmienia się więc na przestrzeni historii; gdy jest niski, istnienie systemu międzynarodowego jest wątpliwe²⁵.

Kenneth Waltz twierdził także, że „struktury wywierają wpływ przede wszystkim za pośrednictwem procesu socjalizacji, który ogranicza i kształtuje zachowanie (...) Socjalizacja, podobnie jak konkurencja, sprzyja upodabnianiu się atrybutów i zachowania”²⁶. Wątek socjalizacji w stosunkach międzynarodowych rozwinęli następnie konstruktywiści, których poglądy na temat poziomów analizy zostaną przedstawione w następnej części tekstu.

System międzynarodowy w ujęciu konstruktywizmu – struktura ideacyjna

Powstanie konstruktywizmu w latach 1980. ożywiło debatę na temat poziomów

analizy w stosunkach międzynarodowych. Rozpoczęta przez Alexandra Wendta debata „agent – struktura” dotyczyła ontologii, uznania przez poszczególne teorie tego, co jest bytem społecznym i stanowi czynnik sprawczy²⁷.

Teorie indywidualistyczne uznają, że czynnikiem sprawczym są aktorzy, a struktury – rezultatem ich oddziaływania. Nauka powinna ograniczać się do wyjaśnienia niezależnie istniejących i mających moc sprawczą podmiotów. Życie społeczne powstaje niejako z „dołu do góry”, od podmiotów do systemu międzynarodowego. Państwa mają moc sprawczą, w tym moc kształtowania struktury systemu międzynarodowego zgodnie z własnymi intencjami. Teorie systemowe głoszą natomiast, że rzeczywistość społeczna jest zdeterminowana przez autonomiczne struktury, które nie mogą być zredukowane do podlegających interakcji elementów. Struktury tworzą podmioty w sensie przyczynowym i konstytucyjnym. Życie społeczne powstaje niejako z „góry do dołu”, od struktury do podmiotów. Zachowanie państw jest zdeterminowane przez oddziaływanie struktury.

Powyższe podejścia próbuje połączyć teoria strukturacyjna Anthony’ego Giddensa. Badacz postawił pytanie o to, czy działanie człowieka zdeterminowane jest przez strukturę, czy też człowiek posiada wolną wolę i zdolność kształtowania struktury. Giddens utożsamiał strukturę z zasadami i zasobami, oraz traktował strukturę jako nieobserwowalny, ale przyczynowo skuteczny zespół wewnętrznie powiązanych elementów. Doszedł do wniosku, że struktury społeczne, inaczej niż przyrodnicze, funkcjonują jedynie dzięki działaniu podmiotów, które swoim postępowaniem je utrwalają. Bycie aktorem oznacza zdolność do wywołania czynników przyczynowych i powodowania zmiany w dotychczasowym stanie rzeczy²⁸.

Podobnie zdaniem Margaret Archer struktury społeczne są nieredukowalne do elementów. Autonomiczne podmioty mają jednak moc ich przekształcania. Punktem wyjścia tzw. cyklu morfogenetycznego jest istnienie pierwotnych uwarunkowań strukturalnych. Następnie w wyniku społecznej interakcji dochodzi do oddziaływania na siebie podmiotów, które szukają dróg realizacji swoich interesów w procesie rywalizacji i negocjacji. W konsekwencji dochodzi do odtworzenia lub modyfikacji struktury społecznej, która jest punktem wyjścia dla kolejnego cyklu morfogenetycznego²⁹.

Według kryterium poziomu analizy możemy wyróżnić trzy rodzaje konstruktywizmu: systemowy, poziomu państwa i holistyczny. Przedstawicielem konstruktywizmu systemowego jest Aleksander Wendt, który ignoruje procesy toczące się na poziomie państwa i sytuuje czynnik sprawczy w ideacyjnej strukturze systemu międzynarodowego. Badacz uwzględnia zarazem interakcje aktorów, które podtrzymują struktury systemowe. Podejście to nie kwestionuje

więc indywidualizmu ontologicznego, głoszącego, że jednostki istnieją w sposób niezależny od struktury. Kwestionuje ono natomiast indywidualizm eksplanacyjny, który redukuje efekty struktur do właściwości jednostek. Konstruktywiści poziomu państwa, tacy jak Peter Katzenstein twierdzą, że państwa mogą się zmieniać w odpowiedzi na procesy wewnętrzne, toczące się niezależnie od oddziaływania środowiska międzynarodowego³⁰. Konstruktywiści holistyczni, tacy jak John G. Ruggie i Friedrich Kratochwil, zajmują stanowisko pośrednie próbując zintegrować obie perspektywy traktują stosunki wewnętrzne i międzynarodowe jako dwie strony jednego porządku społecznego³¹.

Zarówno realizm strukturalny Waltza, jak i konstruktywizm systemowy Wendta wyjaśniają zjawiska w stosunkach międzynarodowych czynnikami umiejscowionymi na poziomie systemu międzynarodowego, jednak w inny sposób postrzegają jego strukturę. Realisci twierdzą, że strukturę tworzą zdolności materialne, konstruktywiści, że jest ona utkana nie tylko z materii, lecz także z wiedzy, idei, interesów i norm. Struktura i aktorzy konstruują się wzajemnie w tym sensie, że struktura oddziałuje na aktorów, a działania aktorów podtrzymują strukturę.

System międzynarodowy traktowany jest jako zmienna niezależna, która determinuje zachowania państw, lub jako zmienna zależna, która odzwierciedla wzory zachowania państw. Waltz traktuje strukturę jako zmienną niezależną, natomiast Wendt uwzględnia także oddziaływanie elementów składowych twierdząc, że „struktury nie mogą wywierć wpływu z pominięciem atrybutów i interakcji jednostek składowych”³². Struktura jest więc wynikiem procesu, istnieje tylko dzięki społecznym praktykom. Z jednej strony struktura wywiera wpływ na zachowanie aktorów, z drugiej natomiast jest konsekwencją ich świadomych wyborów i praktyk. Zdaniem tego badacza niewidzialne struktury społeczne istnieją tak samo, jak istnieją agenci, na których oddziałują³³. Wendt wywodzi interesy aktorów od ich tożsamości, które są uwarunkowane funkcją sprawowaną w systemie międzynarodowym. Inne tożsamości, a co za tym idzie inne interesy ma mocarstwo, inne państwo średnie, a jeszcze inne państwo małe.

W debacie „agent-struktura” zarówno metodologiczni indywidualiści, jak i holiści zgadzają się że między agentem i strukturą występują zależności, ale różnią się co do kierunku tych zależności. Pierwsi z nich twierdzą, że struktura może zostać sprowadzona do elementów i relacji między nimi; drudzy, że struktura jest czymś więcej niż suma elementów i nie może zostać do nich ograniczona. Wendt wprowadza natomiast rozróżnienie między poziomem mikro, gdzie struktury odnoszą się do interakcji i wywierają wpływ przyczynowy zgodnie z teorią racjonalnego wyboru, a poziomem makro, gdzie struktury stanowią tożsamości i interesy aktorów³⁴.

Teorie poziomu makro wyjaśniają wydarzenia na scenie międzynarodowej odwołując się do interakcji między elementami systemu. Aktorzy mogą brać siebie pod uwagę jako elementy środowiska, nad którymi nie sprawują kontroli, tak jak w makroekonomii traktuje się konsumentów na rynku. Mogą także odnosić się do siebie jak do konkurentów realizujących interesy w sytuacji ograniczonej ilości dóbr, wówczas interakcja odbywa się między w pełni ukształtowanymi i racjonalnymi aktorami i wyjaśniana jest za pomocą teorii gier³⁵.

Sumując: w ujęciu konstruktywizmu postrzeganie stosunków międzynarodowych z perspektywy systemu pozwala dostrzec istnienie związków między elementami jakiejś całości a tą całością. Związki te, a nie miejsce zajmowane w danej całości, decydują o charakterze tej całości. Struktura społeczna składa się zintersubiektywnej wiedzy, idei, rozumienia i oczekiwań, środków materialnych, które zyskują znaczenie poprzez strukturę wiedzy oraz powtarzalnych praktyk społecznych, które tworzą przewidywalny wzorzec zachowań, utrwalają oczekiwania, podtrzymują intersubiektywne znaczenia i w ten sposób utrwalają strukturę³⁶.

Konkluzje

Należy zgodzić się z poglądem, że myślenie w kategoriach poziomów analizy przyczyniło się do poprawy jakości teoretyzowania o stosunkach międzynarodowych. Pobudziło do myślenia o tym, przed jakimi problemami ontologicznymi i epistemologicznymi stoi dziś nauka o stosunkach międzynarodowych³⁷. Bez wyodrębnienia poziomu systemu i jego anarchicznej struktury jako autonomicznej zmiennej przyczynowej trudno ocenić wpływ i znaczenie działań na poziomie jednostki i państwa oraz przewidzieć ich rezultaty.

Poziomy analizy determinują nasze myślenie o stosunkach międzynarodowych określając jakie jednostki są przedmiotem badania. Uwzględnienie poziomu systemu odróżnia naukę o stosunkach międzynarodowych od nauki o polityce przyczyniając się do utrwalenia tożsamości dyscypliny. Pod względem ontologii uprzywilejowuje państwo, utrwała państwocentryzm oraz podział na strefę wewnętrzną i zewnętrzną³⁸. Gubi natomiast z pola widzenia aktorów transnarodowych.

Zarówno realizm strukturalny Waltza, jak i konstruktywizm Wendta są teoriami wyjaśniającymi zachowanie państw na poziomie systemu międzynarodowego. Różni je jednak postrzeganie struktury systemu. W pierwszym wypadku zachowanie państw kształtuje się w odpowiedzi na materialną strukturę systemu międzynarodowego, w drugim struktura ma ideacyjny charakter i istnieje w świadomości aktorów.

Teorie różnią się także pod względem uznania głębokości oddziaływania struktury: realizm strukturalny uznaje, że struktura wpływa na zachowanie aktorów, natomiast konstruktywizm systemowy, że kształtuje także ich tożsamości i interesy.

PRZYPISY

1. Alexander Wendt, Daniel Friedheim, *Hierarchy under Anarchy: Informal Empire and the East German State*, „International Organisation” t. 49, nr 4, 1995, s. 697, Nuri A. Yurdusev, *Level of Analysis and Unit of Analysis*, „Millennium” t. 2, (1993), s. 77-88.
2. Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War. A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York 1959.
3. J. David Singer, *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis by Kenneth N. Waltz*, „World Politics” t. 12, nr 3 1960) s. 46.
4. Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War...*, s. 5-6, 160.
5. James Lee Ray, *Integrating Levels of Analysis in World Politics*, „Journal of Theoretical Politics” t. 13, nr 4, s. 383.
6. J. David Singer, *The Level-of-Analysis Problem in International Relations*, „World Politics” t. 14, nr 1, 1961, s. 79. Zob. także Martin Hollis, Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Oxford 1991, s. 100.
7. J. David Singer, *The Level-of-Analysis Problem...*, s. 81-83.
8. Peter Gourevitch, *The Second Image Reversed: the International Sources of Domestic Politics*, „International Organization” t. 32, nr 4, 1978, s. 881-912.
9. Anna Wojciuk, *Dylemat potęgi, Praktyczna teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 26.
10. Zob. *Codebook and User's Guide for TRIP Journal Article Database 2005*, revised August 2009, s. 13-14.
11. Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace. Realism, Liberalism, and Socialism*, New York-London 1997, W.W. Norton & Company, s. 45-48.
12. Barry Buzan, *The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered*, [w:] Ken Booth, Steve Smith [red.], „International Theory Today”, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1995, s. 199-200.
13. David A. Lake, *The State and International Relations*, [w:] Christian Reus-Smit, Duncan Snidal, *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 44-45.
14. Henry R. Nau, *Perspectives on International Relations: Power, Institutions and Debates*, CQ Press 2009, s. 57-58.
15. Morton Kaplan, *Systems and Process in International Politics*, Wiley, New York 1964.

16. Stanley Hoffmann, *International Relations: the Long Road to Theory*, „World Politics” t. 11, 1959, s. 360-361.
17. Kenneth N. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, tłum. Renata Włoch, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 64.
18. Ibidem, s. 61-62.
19. Barry Buzan, *The Level of Analysis Problem*, s. 203.
20. Scott Burchill, *Realizm i neorealizm*, [w:] Scott Burchill [et al.], *Teorie stosunków międzynarodowych*, tłum. Paweł Frankowski, Książka i Wiedza, Warszawa 2006, s. 122.
21. Kenneth N. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, s.87.
22. Brian C. Schmidt, *Competing Realist Conception of Power*, „Millenium” 2005, t. 33, nr 3, s. 528, Stephen M. Walt, *The Enduring Relevance of the Realist Tradition*, [w:] Ira Katznelson, Helen V. Milner [red.], „Political Science: The State of the Discipline”, New York: W.W. Norton 2002, s. 211.
23. Barry Buzan, Richard Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, tłum. Elżbieta Brzozowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 121.
24. Gideon Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, „World Politics” 1998, t. 51, nr 1, s. 146-147. Jacek Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 122-126.
25. Barry Buzan, *The Level of Analysis Problem*, s. 210-211.
26. Kenneth N. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, s.81.
27. Alexander Wendt, *The Agent-Structure Problem in International Relations Theory*, „International Organization” t. 41, nr 3 (1987), s. 335-370.
28. Anthony Giddens, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, tłum. Stefan Amsterdamski, Poznań 2003, Zyski S-ka, s. 53.
29. Margaret S. Archer, *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
30. Dale C. Copeland, *The Constructivist Challenge to Structural Realism*, „International Security” t. 25, nr 2 (2000), s. 189 (187-212).
31. Christian Reuss-Smit, *Konstruktywizm*, [w:] Scott Burchill [et al.], „Teorie stosunków międzynarodowych”, tłum. Paweł Frankowski, Książka i Wiedza, Warszawa 2006, s. 283-285. Por. Jacek Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 301-305.
32. Alexander Wendt, *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, tłum. W. Derczyński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 12.
33. Alexander Wendt, *The Agent-Structure Problem in International Relations Theory*, „International Organization” t. 41, nr 3 (1987), s. 335-370.

34. Ibidem, s. 137-139.
35. Ibidem, s. 141-142.
36. Alexander Wendt, *Constructing International Politics*, International Security t. 20, nr 1, 1995, 72-75.
37. Barry Buzan, *The Level of Analysis Problem...*, s. 214.
38. Barry Buzan, Richard Little, *Systemy międzynarodowe...*, s. 100.